

Священко З.В. (м. Умань)

**«РЕДАКЦІЙНА КОМІСІЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ» ТА АГРАРНЕ ПИТАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 – 1907 РР.**

**The editorial committee of the Ministry of Internal Affairs of and agrarian
question of the Russian Empire on the eve of revolution 1905 - 1907 pp.**

Наприкінці XIX – початку XX ст. в Російській імперії надзвичайно актуалізувалось аграрне питання. Це було зумовлено тим, що у зазначений період у промисловості відбувались потужні модернізаційні процеси, з якими ситуація на селі різко контрастувала. Подальший розвиток країни безпосередньо залежав від кардинальних зрушень в аграрному секторі, тому аграрне питання перебувало у центрі постійної уваги урядовців. Неодноразово правлячі кола ініціювали створення різноманітних комісій, які б розробили пропозиції з його удосконалення. Однією з установ була «Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ» (далі – Редакційна комісія) на яку покладалося завдання з перегляду попереднього законодавства про селян відповідно до соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни.

Питання створення та діяльності Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ розглядалося у працях В.В.Леонтович [1], Є.М. Бруснікіна [2], М.С. Симонової [3], С.М. Сидельникова [4], І.К. Щербакової [5], Л.В. Нестерової [6] та ін. Однак загалом вище означена проблема ще не дістала достатньо повного висвітлення, а тому потребує спеціального вивчення, що і є метою запропонованої публікації.

Витоки Редакційної комісії чітко прослідковуються з 1893 р. У своїй еволюції вона пройшла декілька етапів, які тісно пов'язані з діяльністю на

посаді Міністра внутрішніх справ Російської імперії таких постатей, як І. Дурново, Д. Сипягін, пізніше – В. Плеве.

Кожний із зазначених етапів мав свої особливості. Ця специфіка зумовлювалася такими факторами. По-перше, загальною суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією в країні. По-друге, актуальністю аграрного питання для правлячої династії та політичної еліти. По-третє, ідейно-змістовим наповненням інтелектуального поля російського істеблішменту стосовно аграрного питання та інтересів держави.

На наш погляд, найбільше зусиль до належного функціонування Редакційної комісії доклав В. Плеве, якого в 1902 р. після вбивства Д.С. Сипягіна його було призначено міністром внутрішніх справ Російської імперії.

Очоливши Міністерство внутрішніх справ, В. Плеве розпочав активну діяльність у Редакційній комісії за двома напрямками: реорганізація кадрового складу та структури, формулювання принципів та концептуальних засад діяльності.

Як передбачав ще Д. Сипягін, організаційним центром Редакційної комісії став Земський відділ Міністерства внутрішніх справ. У його структурі було сформовано три тимчасові відділи. Кожний із них мав чітко окреслене поле діяльності. Так перший відділ вивчав питання землекористування та цивільних прав селян. Другий – громадського селянського управління. Третій – волосного суду.

В. Плеве до роботи над селянським законодавством залучив фахівців, які мали юридичну освіту або досвід роботи у правовій сфері. Він не обмежився лише кадровими новаціями. Було також удосконалено структуру Редакційної комісії. В її складі діяло тимчасово створені три відділи. Між її членами було розподілено обов'язки та напрямки діяльності.

Оновлений Міністром внутрішніх справ каркас Редакційної комісії потрібно було наповнити змістом, задати напрямок діяльності. Тому зі властивою йому наполегливістю В. Плеве розпочав переосмислення попереднього досвіду діяльності організації О. Стишинського. Потрібно

зауважити, що шефу силового відомства довелося напрацьовувати ідейне наповнення діяльності Редакційної комісії за надто складних обставин. Так, за спогадами сучасників тих подій, зокрема В. Гурко, для царедворців інтригою залишалися напрямок, ідейний зміст та політична забарвленість діяльності Редакційної комісії, характер, який їй надасть В. Плеве [7, с. 159-160, 169.]. Пояснювалося це тим, що погляди на аграрне питання на початку ХХ ст. сильно різнилися, а в окремих моментах тісно перепліталися. Як і наприкінці ХІХ ст., спектр думок був надзвичайно різнобарвний. Частина ультра правих створила для себе із общини не менший фетиш, ніж революційні народницькі течії, хоча і вкладаючи у нього діаметрально протилежний смисл. Частина соціалістично налаштованої інтелігенції обґрунтовувала необхідність збереження за селянами станового селянського суду та окремішнього селянського управління. Подібними до таких поглядів були підходи консерваторів. Тезу про те, що селянство являє собою однорідну масу, а тому не потребує інтеграції у загальноросійсько-імперський соціально-правовий простір, підтримували як консерватори, так і соціалісти. Цікавим є те, що подібні думки лунали і в урядових колах. Уряд також був проти соціальної інтеграції селян, оскільки, на його переконання, у такий спосіб у світоглядні імперативи селянства проникала революційна ідеологія. Водночас окремі державні діячі, наприклад, Г. Євреїнов, вважали, що діяльність Редакційної комісії буде відповідати духу Великої реформи 1861 р., тобто носитиме ліберальний характер [8, с.1]. Отже, в інтелектуальному полі тогочасної Росії, попри незначні політично зумовлені розбіжності, у більшості випадків міцно утвердилася ідея державного протекціонізму над селянами з позицій консерватизму.

Урядова аграрна політика, на думку В.Плеве, мала відповідати таким принципам:

- 1) станова окремішність селянства та у зв'язку з цим особливий порядок управління селянами;
- 2) невідчужуваність селянських надільних земель;

3) недоторканість основних форм селянського землекористування від будь-яких насильницьких змін [9].

Ці ж принципи були покладені ним і в основу діяльності Редакційної комісії. Мета діяльності цього органу, також сформульована В. Плева, відповідала зазначеним вище принципам. На думку Міністра внутрішніх справ, вона полягала у тому, щоб розробити постійні правила, які б сприяли зміцненню порядку, безпеки та добробуту селянського життя [10]. Водночас акцент робився на тому, що мова йде не про кардинальні зміни у соціально-економічному та правовому становищі селян, а про упорядкування, виправлення, розвиток правил, які оберігають теперішній поземельний устрій селян, їхнє правове та соціально-економічне становище [11, с. 15].

Обґрунтуванню цих засад у діяльності Редакційної комісії було присвячено «Особливий нарис роботи Редакційної комісії». Стосовно станової окремішності селян, йшлося про те, що такий стан справ зумовлено тим, що землеробство – споконвічний предмет життєдіяльності селянства. Саме у ньому вбачалася запорука станової окремішності селян, їхнього способу та характеру життя, у межах яких сформувалася селянська самосвідомість. Виокремлення селян в особливу соціальну страту, яка підлягала державному нагляду, вважалося правом держави.

Збереження другого принципу, на думку авторів «Особливого нарису роботи Редакційної комісії», логічно зумовлювалося першим. Адже дозвіл селянам на відчужуваність надільних земель спровокував би непередбачені для держави результати. В економічному плані – земля стала б об'єктом ринкових відносин, що активізувало б капіталізацію аграрного сектора економіки. Така капіталізація зумовила б і пролетаризацію селянства з усіма наслідками, що звідсіля випливають.

На користь збереження общинного землекористування, члени Редакційної комісії наводили такі аргументи. Вони вважали, що общинне землеволодіння давніше за подвірне. Воно більше поширене за подвірне. Общинне землеволодіння більше відповідає сутності російської душі. До того ж община гальмує пролетаризацію села. Вона сприяє розподілу

народного багатства. Необхідність пильного нагляду за общиною пояснювалася низьким рівнем розвитку сільського господарства. «... опіка общини, захищаючи слабких і підганяючи нерадивих, повинна бути визнана потрібною» [11, с. 12-15].

У підсумку безапеляційно стверджувалося, що «докорінна зміна існуючого селянського земельного ладу, освяченого віками, не відповідає у багатьох випадках ні регіональним особливостям, ні справжнім потребам населення» [11, с. 15].

Завдання Редакційної комісії, сформульовані В. Плеве, мали такий зміст: 1) зміни, доповнення та узгодження між собою діючих узаконень, що стосуються селянського управління, відповідно до сучасних потреб сільського населення; 2) упорядкування діяльності волосного суду (у частині винесення покарань, вирішення майнових спорів), яка б ґрунтувалася на «твердих підставах, що відповідають народній правосвідомості»; 3) запровадження правил, які точно визначають права окремих селян на різновиди земельних наділів; 4) віднайдення способів, які сприяють розвитку особистої підприємливості населення та сприяють переходу селян до досконаліших форм землекористування; 5) упорядкування поземельних відносин селян, пов'язаними з черезсмужжям; 6) зміцнення у селян почуття законності та поваги до чужих прав [12].

Таким чином, В. Плеве у змістову основу діяльності Редакційної комісії поклав як свої думки та ідеї, так і ті, які були сформовані в інтелектуальному полі російського істеблішменту у 1880-х – 1890-х рр. Певної модифікації зазнала технологія їхньої реалізації. З урахуванням обставин часу було зроблено спробу полегшити окремим селянам вихід із общини, виокремити їхні наділи у відруби, а потім їх перетворити на хутори.

В. Плеве відійшов від прямолінійної тактики консервації села, намагаючись, водночас, пристосувати ідею державного протекціонізму над селянством до нових обставин часу. Такий, так би мовити, новий підхід отримав санкцію імператора. Маніфестом від 26 лютого 1903 р., зокрема, наголошувалося на необхідності «... подальшого збереження общини та

захисті від насильного нищення при одночасному полегшенні виходу окремим селянам із неї» [13].

Отже, ми бачимо, що В. Плеве у принципі вдалося на власний розсуд розібратися з тими ідеями, напрямками, політичними течіями стосовно аграрного питання, що мали місце в інтелектуальному середовищі тогочасної Російської імперії. Він запропонував авторське бачення сутності аграрного питання та власний підхід до його вирішення. Стратегічно вони кореспондувалися з поглядами імператора. Знайшли відображення на законодавчому рівні.

Поза увагою Редакційної комісії опинилося два блоки принципів питань. На їхньому розгляді наполягала ліберально налаштована громадськість, ураховуючи високопосадовців. Перший блок – питання про викупні платежі селян. Другий – стосовно особистих прав селян. Міністр внутрішніх справ відмовився розглядати перший блок питань, мотивуючи тим, що його вивчали у зв'язку з ліквідацією кругової поруки. Аргументом на користь своєї позиції стосовно другого блоку питань він навів ту обставину, що невдовзі передбачався загальний перегляд цивільного законодавства Російської імперії. Тому доречніше його буде розглянути саме у такому контексті [14].

Узагальнюючи написане вище, констатуємо, що витoki Редакційної комісії чітко прослідковуються з 1893 р. У своїй еволюції вона пройшла декілька етапів, які тісно пов'язані з діяльністю на посаді Міністра внутрішніх справ Російської імперії таких постатей, як І. Дурново, Д. Сипягін, пізніше – В. Плеве.

На наш погляд, найбільше зусиль до належного функціонування Редакційної комісії доклав В. Плеве. По-перше, підшефна йому структура зазнала структурних змін. По-друге, якісно оновився кадровий склад. По-третє, йому вдалося її діяльність наповнити реальним ідейно-теоретичним змістом. По-четверте, за В. Плеве вона перетворилася у реальний центр із розробки та удосконалення законодавства про селян.

Принципи, покладені в основу роботи Редакційної комісії, відображали не лише погляди В. Плеве на аграрне питання. Вони були співзвучні також думкам імператора, про що свідчить Маніфест від 26 лютого 1903 р. Їхній зміст не суперечив концепції державного протекціонізму над селянами, сформованій за царювання Олександра III. Вадюю цих поглядів було те, що вони серйозно дисонували із тими соціально-економічними та суспільно-політичними процесами, які набирали потужних обертів у Російській імперії на початку ХХ ст. Замість того, щоб «випустити пар» і спрямувати селянську суспільно-політичну активність у вигідне для династії продержавне річище, ставку зробили на «закручування гайок» із незначним послабленням для малочисельної категорії селян.

Джерела та література

1. **Леонтович В.В.** История либерализма в России 1762 – 1914. / В.В. Леонтович. – М.: Русский путь, Полиграфресурсы, 1995. – 550 с. **2. Брусникин Е.М.** Подготовка закона 14 декабря 1893 г. о неотчуждаемости крестьянских наделных земель / Е.М. Брусникин // Ученые записки Горьковского гос. ун-та. Сер. ист. – филол. 1964. – Т. 1. – Вып. 72. – С. 345 – 374. **3. Симонова М.С.** Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. / М.С. Симонова. – М.: Наука, 1987. – 254 с. **4. Сидельников С.М.** Аграрная политика самодержавия в период империализма. / С.М. Сидельников. – М.: Издательство Московского университета, 1980. – 289 с. **5. Щербакова И.К.** Особое Совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности и Редакционная комиссия Министерства внутренних дел как альтернативные центры обсуждения крестьянского вопроса в начале ХХ века (1902 – 1905 гг.). / И.К.Щербакова. – Дисс... к.и.н. – М., 2003. – 282 с. **6. Нестерова Л.В.** Вопрос о крестьянском наделном землевладении в Редакционной комиссии Министерства внутренних дел (1902 – 1904 гг.) /

Л.В. Нестерова // Научные доклады высшей школы. – 1960. – № 2. – С. 76 – 92. **7. Гурко В.И.** Черты и силуэты прошлого. Правительство и общественность в царствование Николая II в изображение современника. / В.И.Гурко. – М.: Литературное обозрение, 2000. – 810 с. **8. Евреинов Г.А.** Крестьянский вопрос в трудах образованной в составе Министерства внутренних дел комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах./ Г.А.Евреинов. – СПб, 1904. – 17 с. **9. РДИА.** – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. – Ч. 1. – Арк. 190 – 212. **10. РДИА.** – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. – Ч. 1. – Арк. 133. **11. Труды** Редакционной комиссии по пересмотру законоположений о крестьянах: В 6-ти т. Т.1. – СПб., 1903. – 341 с. **12. РДИА.** – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. – Ч. 1. – Арк. 107 – 110. **13. Высочайший** Манифест 26 февраля 1903 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.historichka.ru/istoshniki/gurko/2_4.html#manifest. **14. РДИА.** – Ф. 1291. – Оп. 122. – Спр. 70. – Ч. 1. – Арк. 133 в.